

КОНЦЕПТ “ВЕСІЛЛЯ” У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ НІМЕЦЬКОЇ ТА ІНШИХ МОВ

Дана робота є спробою порівняти семантику фразеологічних виразів зі значенням “весілля” в німецькій, українській та російській мовах.

Проблемою сімейних фразеологізмів цікавились Е. Бенвеніст,¹ Г. Вежбицька,² В. Даль³ та ін. Практичні дослідження в цьому напрямку відображені у працях Мальцевої А.Г.,⁴ Майстер Г.,⁵ Снегірьова І.М.⁶ та ін. Вони відзначали, що фразеологізми родинної тематики є дуже цікавим та різноманітним аспектом мовознавства, хоча вище вказані ФО ще недостатньо досліджені і тому вивчення функціонування їх у тексті є перспективним напрямом сучасних лінгвістичних досліджень (зокрема когнітивних та порівняльних).

У цій статті охоплено лише частину фразеологізмів із вказаної тематичної групи. У процесі дослідження було зібрано більше 1000 фразеологізмів із словників, довідників, збірок прислів'їв та приказок з метою подальшого їх аналізу у художній літературі, газетних та журнальних текстах.

Відомо, що фізіологічне й психологічне зростання людини передбачає проходження її через ритуалізовану сферу весільного обряду. До вступу у шлюб молода людина знаходиться нібито на нижчому ступені соціальної ієрархії: звертання на ім'я та по батькові вживалося у східних слов'ян лише до одруженої людини. Фразеологічні характеристики для неповнолітніх та дітей були загалом жартівливими: нім. *er kackt noch grün*⁷ – “**він ще зеленим какає**” (про дитину або недосвідчену людину); укр.: *під стіл пішки ходити, за материн поділ триматися*⁸; рос.: *поперек лавки лежать, под стол пешком ходит, молоко на губах не обсохло*.⁹

Весняно-літні молодіжні гуляння, довесільні забави були також певним образом ритуалізовані. Місцем їх постійного проведення були галявини, узвишся, узгір'я. Пізніше слово *полянка* поступово стало символізувати значення ‘шлюб’, ‘заміжжя’: рос.: *первая полянка дороже* – про незабутнє перше кохання; *первая полянка не скрасит, вторая не взвеселит* – про те, що як у першому шлюбі не пощастило, то й від другого щастя не буде; укр.: *перше кохання, що маків цвіт*; нім.: *die erste Liebe ist besser als die zweite*.¹⁰

Фразеологізми народного мовлення визначають і відхилення від весільного обряду. У свій час, у сиву давнину, було запроваджено правило черги вступу до шлюбу сестер та братів (відомо, що той, хто порушував його, був вигнанцем з родини). Шлюбний порядок регламентували вирази такого типу: нім.: *sie hat sich auf einen Backoffen schuben lassen* – “**вона дала себе посадити на піч**”, *sie wurde in einen langen Bank geschoben* – “**вона була довгий час у ящику**”; рос.: *паница легла* – про неможливість молодшої сестри вийти заміж через те, що старша сестра ще не знайшла собі пару; *в корыто посадить* – обійти старшу сестру молодшій.

Як ненормальне явище розглядався довгочасний невступ до шлюбу молодій дівчині: нім.: *altes Eisen sein* – “**бути ‘старою залізякою’**” (тобто холостою людиною), *ein spätes Mädchen sein* – “**бути старою дівою**”; укр.: *посивіти в дівках, додівуватися до сивої коси*; рос.: *состариться в девках, старая девка – пустая пашенка*.

Дівчина, яка не вступала до шлюбу, була засуджена суспільством і порівнювалася з безплідними рослинами: укр.: *непересаджена капуста, не в’ється у головку* (за селянськими повір’ями), *дерево із сухим верхом не дає плодів; дерево без верху, засохле дерево* (у багатьох піснях – символи горя й самотності).

А щодо довгий час нежонатого хлопця або чоловіка яскраво вираженої несхвальності у ФО не відзначено. Так, у сталих словосполученнях бачимо жартівливий тон відносно старого неодруженого холостяка: нім.: *alter Kauz sein* – бути старим молодиком; укр.: *бути підтоптаним парубком*; рідше вживається *бути підтоптаним кавалером*; рос.: *быть старым подовинником* (подовинник – овиний дух, нечиста сила, що живе у клуні).

Звичай сватання був широко розповсюджений у східних слов’ян. Так, старовинний шлюб укладався не лише за однією пристрастю, але й за благословінням батьків. Частіш вони самі обирали сину наречену з доброї, дружньої родини, а дочці – нареченого. Таким чином, стародавня дружба родин переходила у рідство.

Наречений та наречена до шлюбу не бачили один одного, але мали знати, що в їхній новій родині молоді будуть наслідувати приклад батьків і жити так, як жили вони: нім.: *wie der Baum so die Birne, wie die Frau so die Dirne* – “**яке дерево, така й груша**”, “**яка жінка, така й дочка**”; укр.: *який батько, такі й діти*; рос.: *первую дочь беру по отцу и матери, вторую – по сестре*.

Про нерівність у літах при вступі у шлюб говорить приказка: рос.: *невеста родится, а жених на коня садится*. Вона нагадує давній

язичеський звичай садити молодого хлопця на коня як посвячення його у лицарі, у мужі; у татар це робили від двох до семи років, разом з підстриженням волосся. Такий звичай був відомий і в Україні, і в Росії, а згодом і в інших слов'янських землях. Відповідних звичаїв у Німеччині не відмічено.¹¹

Перед весіллям неодмінними були заручини. Ця процедура мала низку обрядових дій, її метою було забезпечити перший контакт між майбутніми родичами та сприяти успіху задуманого діла. У слов'янських землях був прийнятий такий звичай для сватів: спочатку вони по колу обходили дім нареченої, а вже потім заходили в дім, але не зачиняли двері. У будь-яку погоду сваха мала бути вдягнена у теплі рукавиці, а сват підпоюсував себе мотузкою та брав із собою палку або рогач.

Поведінка нареченої була суворо регламентована, головна вимога до неї – мовчання. Відомо, що у росіян і у німців засватаній дівчині необхідно було їхати у дім нареченого із закритим обличчям, бо, за повір'ям, дівчина-наречена була наділена небезпечною силою. У німців придане нареченої використовувалося як засіб від безсоння та знімання болю.

Найвідповідальніший момент заручин – це вираз згоди або відмови. Для цього використовувалися як вербальні, так і невербальні знаки-символи. В українців знак згоди – прийняття рушників, хліба-солі сватами, святкове застілля при згоді, при відмові нареченому підносили великого та круглого гарбуза. У росіян у випадку згоди наречена подавала обранцю пити, а сватів перев'язувала рушниками. Якщо сватання доходило до згоди, наречений лишав у домі нареченої шапку та рукавиці, замість цього він отримував стрічку чи гаманець. На знак згоди наречена наступала йому на ногу, звідси й жартівливі зауваження: нім.: *jemd. das Frühstück (Abendbrot) abtreten* – “**обтоптати сніданок (вечерю)**”, “**наступити на ногу**”; рос.: *если любишь, то признайся, по ногам не шляйся*. З цим весільним дійством пов'язаний і такий відомий вираз про покірливість чоловіка: нім.: *unter dem Pantoffel stehen* – “**бути під каблуком у жінки**”; *unter den Pantoffel kommen* – “**опинитися під жіночим каблуком**”.¹²

У Росії при негативній відповіді наречений одержував старі личаки. У німців при відмові підносили віник, бо за повір'ями той пов'язаний з нечистою силою: нім.: *ein Flederwischen mitbringen* – “**поїхати додому з мітлюю із пташиного пір'я**”. Також широковідомим атрибутом при відмові у німців є кошик: *einen Korb bekommen* – “**одержати відмову**”; *j-m einen Korb geben* – “**дати відмову нареченому**”. Цей

фразеологічний вираз виник ще у давні часи, коли кімната нареченої знаходилась на другому поверсі і до неї дістатися без дозволу батьків можливо було лише за допомогою кошика коханої дівчини. Чоловіку, якому хотіли відмовити, спускали з вікна кошик з таким поганим днищем, що він неодмінно мав би провалитися, якби його підтягували нагору у цьому кошику. У XVII-XVIII ст. цей звичай зазнав змін: дівчина відсилала немилу кошик без дна. У сучасній німецькій мові вирази, що ілюструють ці звичаї, вживаються у широкому комунікативному значенні: відмовити комусь або відмовитися від чогось.¹³

Якщо заручини проходили добре, то свати обговорювали господарську та економічну сторону весілля та молоді родини. Батьки ходили в гості один до одного, щоб добре познайомитись з укладом життя іншої родини, майбутніх родичів.

Існує велика кількість сталих виразів щодо самого весільного обряду. Найголовніший за значенням момент – “окручування нареченої”, тобто прилюдної заміни її головного убору: нім.: *unter der Hüll kommen* – “опинитися під хусткою”, “вийти заміж”; укр.: *зав'язати голову хусткою*; рос.: *завязать головушку, косу отьмать*.

Особливості весільних обрядів того чи іншого народу знайшли своє відображення у назві весілля. Порівняємо:

- 1) нім.: *die grüne Hochzeit*; укр.: *зелене весілля* – день весілля; рос.: *зеленая свадьба*;
- 2) нім.: *die hölzerne Hochzeit*; укр.: *дерев'яне весілля* – п'ятирічний ювілей; рос.: *деревянная свадьба*;
- 3) нім.: *die zimmerne Hochzeit*; укр.: *олов'яне весілля* – 6 років; рос.: *оловянная свадьба*;
- 4) нім.: *die kupferne Hochzeit*; укр.: *мідне весілля* – 7 років; рос.: *медная свадьба*;
- 5) нім.: *die gläserne Hochzeit*; укр.: *скляне весілля* – п'ятнадцятирічний ювілей; рос.: *стеклянная свадьба*;
- 6) нім.: *die silberne Hochzeit*; укр.: *срібне весілля* – двадцятип'ятирічний ювілей; рос.: *серебряная свадьба*;
- 7) нім.: *die goldene Hochzeit*; укр.: *золоте весілля* – п'ятдесятирічний ювілей; рос.: *золотая свадьба*;
- 8) нім.: *die diamantene Hochzeit*; укр.: *діамантове весілля* – шістдесятирічний ювілей; рос.: *бриллиантовая свадьба*;
- 9) нім.: *die eiserne Hochzeit*; укр.: *залізне весілля* – шістдесятип'ятирічний ювілей; рос.: *железная свадьба*;
- 10) нім.: *die steinerne Hochzeit*; укр.: *кам'яне весілля* – сімдесятирічний ювілей; рос.: *каменная свадьба*.

Тривалий час на території Росії існує поселення російських німців, яке зберігає свою культуру та звичаї своїх пращурів. Весілля для німців – це справжнє свято, його завжди святкували пізно восени, коли вже сільськогосподарські роботи завершувалися. На весілля запрошували все поселення, і звичай потребував запросити індивідуально кожного господаря та його родину. Запрошення на весілля – це окремий обряд. Запрошувати доручали найліпшим друзям, текст запрошення міг бути лаконічним, та міг бути й цілою поемою, де оспівувалась казково смачна їжа, яка чекала гостей на весіллі. Кожний господар частував тих, хто запрошував, горілкою та закускою. Останній день напередодні весілля був першим днем святкування. Велика кількість родичок та сусідок готували їжу, чоловіки несли на кухню нові порції м'яса, а молодь збирала все необхідне для свята в інших домах, щоб весілля було гарним: *schöne Hochzeit halten* – “**справляти весілля**”. Дівчата збирали посуд у завітчані стрічками кошики, а хлопці везли на конях столи та лави, коней при цьому прикрашали дзвониками та стрічками.

Німці справляли весілля, як правило, у вівторок чи четвер, слов'яни віддавали перевагу неділі. Наречений зі своїми друзями йшов по наречену, та забрати її він міг лише після тяжких випробувань. Спочатку майбутній тесть його не визнавав, потім замість гарної молодої дівчини йому виводили стару запатлану бабу, лише після цього йому дозволяли шукати свою наречену. Після довгих пошуків у домі чи навіть в сусідів дівчина знаходилась прив'язаною до стільця. Але щоб її звільнити, наречений мав заплатити “викуп”. Лише після цього звільненій дівчині дозволялося приколотися перев'язаний стрічкою букетик квітів до грудей коханого. Тесть пригощав гостей горілкою та пирогами.

Нарешті весільна процесія направлялася до церкви у такому суворому порядку: попереду йшла наречена з подружками, позаду наречений з друзями, далі – їхні спільні друзі, останніми йшли запрошені.

Після вінчання порядок процесії змінювався: тепер попереду йшов чоловік. Це означало, що до весілля хлопець “бігав” за дівчиною, виконував її примхи, поступався їй в усьому, але тепер він став чоловіком, і жінка має йому коритися: *ein Ehemann sei ein guter Hirt* – “**одружений чоловік – гарний пастух**”. Для жінки тепер настав час виконувати жіночі обов'язки: *die deutsche Frau hat vier “K” zu besorgen*: “Kinder”, “Kleider”, “Küche”, “Keller” – “**німецька жінка повинна добре справлятися з чотирма речами: дітьми, одягом, кухнею та заготівлею**”.

Одяг нареченої був різноманітним і не схожим на інші, бо плаття спочатку шили руками. Колір плаття мав бути темним – синій, коричневий або навіть чорний. На початку XX століття під впливом міської культури плаття стали білого кольору. На голові нареченої був великий гарний вінок, прикрашений штучними квітами, перламутровими скельцями, які дзвеніли при кожному кроці та блищали на сонці. Темне плаття прикрашалося шовковим розшитим фартухом.

Виходячи з церкви, наречений мав знов заплатити “викуп”. У німців дорога до хати нареченої супроводжувалася пострілами з гвинтівки та іншої зброї, бо вважалося: чим гучніше весілля, тим щасливішою буде нова сім’я. У слов’ян цього звичаю не відмічено.

Після молитви пастора на початок трапези починалося святкове дійство. Це було ще одним випробовуванням для молодят. Молодого не пускали до столу, він ходив біля хати та зазірав у вікна на трапезу гостей. Молода за столом мала гордовито відмовлятися від їжі, якою її пригощав кожен гість. Лише після закінчення трапези молодятм накривали стіл в окремій кімнаті, перша трапеза разом символізувала єдність нової сім’ї: *Mann und Weib sind ein Leib* – “**чоловік та жінка – одне тіло**”; *Mann und Weib sind derselbe Satan* – “**чоловік та жінка – одна сатана**”; *die beiden Ehegatten sind wie eine Person* – “**подружжя – одна особа**”.

Інколи у молодії після застілля зникав черевичок, і вже втретє молодий мав платити “викуп”. Таке ж відмічено і у слов’янських народів.

Після трапези та “викупу” перед гостями ставили три таці: перша, прикрашена квітами, – для гостей, складати гроші та подарунки, друга – для грошей музикантам, третя – для головного кухаря: той клав сюди свій прогорілий фартух, доводячи всім, що його праця була довгою та старанною.

Перший танець був для молодих. Під час танцю гості навішували на молоду дарунки: відрізи тканин, рушники, платки. Після танцю гості випробовували молоду на терплячість і витриманість, вона мала танцювати з кожним, хто робив їй дарунок: *eine gute Frau ist Goldes wert* – “**добра жінка – що золото**”.

Весілля тривало 3 дні. На третій день молода танцювала останній раз, потім виходила на середину кімнати, де її подруга повільно знімала з молодії вінок. Це символізувало прощання з батьківським домом, друзями дитинства та дівочою юністю й означало початок важких жіночих буднів. Молода та її мати гірко плакали, а гості співали сумні пісні: *die Ehefrau folgt dem Mann* – “**куди чоловік, туди й**

дружина”. Свято закінчувалося, і починалося доросле життя, де було багато роботи, дітей, та й горя: *keine Rose ohne Dornen* – **“нема рози без шипів”**.

Подружні зради завжди сприймалися як аномальне явище, у більшості випадків фразеологічні звороти порівнюють гулящу жінку чи чоловіка з твариною. В слов'янських мовах відмічені такі сталі висловлювання: укр.: *скакати у чужу гречку*; рос.: *скакать за осек* (дерев'яна загороджа для скотини), німецького фразеологізму такого типу не знайдено.

Розведення завжди було порушенням існуючого порядку, тому здійснювалося воно ритуалізовано та супроводжувалося цілим рядом символічних дій. У слов'ян цей обряд складався з розривання весільного рушника, у німців – скатертини: нім.: *das Tuch ist zwischen ihnen zerschnitten* – **“між ними розрізали скатертину”**, **“вони розвелися”**, **“розбили сімейний горщик”**. Розбити горщик значило припинити дружні та сімейні стосунки.

Отже, порівнявши семантику фразеологічних зворотів у німецькій, українській та російській мовах, можна відмітити, що традиційна вербальна весільна символіка збереглася у сучасних мовах, зазнавши змістовних змін та переосмислення. З плином часу змінилися звичаї, зникли жорсткі морально-етичні закони, обряди втратили сакральний характер, що призвело до зміни стилістичних якостей фразеологізмів, які базувалися на давніх обрядових образах. Помітно скоротився евфемічний словник, фразеологічні вислови набули жартівливих, іронічних якостей. Але і в сучасній мові фразеологізми яскраво втілюють мовну картину світу відповідного етносу.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. – М.: Прогресс-Универс, 1995. – 456 с.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
3. Даль В. Пословицы русского народа. – В 3-х т. – Т. 2. – М.: Русская книга, 2000. – 704 с.
4. Мальцева А.Г. Национально-культурный аспект фразеологии: Автореф. дисс. ... доктора филол. наук. – М., 1991. – 36 с.
5. Майстер Г. Русские пословицы в сопоставлении с немецкими: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 1985. – 22 с.
6. Снегирев И.М. Словарь русских пословиц и поговорок. – Н. Новгород: Три богатыря, 1997. – 306 с.

7. Бинович Л.Э. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.: Гос. изд-во ин. и нац. словарей, 1956. – С. 409-574.
8. Вирган І.О., Пилинська М.М. Російсько-український словник сталих виразів. – Х.: Прапор, 2002. – С. 390-860.
9. Даль В. Пословицы русского народа. – В 3-х т. – Т. 2. – М.: Рус. книга, 2000. – С. 63-123.
10. Подюков И.А. Народная фразеология в зеркале народной культуры. – Пермь: Изд-во Перм. гос. ун-та, 1990. – С. 50-60.
11. Снегирев И.М. Словарь русских пословиц и поговорок. – Н. Новгород: Три богатыря, 1997. – С. 262-265.
12. Там же, с. 3.
13. Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы. – М.: Высшая школа, 1991. – С. 77-100.
14. Neues Leben. Zeitung für die russischen Deutschen. – IV. – R. 36. – М.: Ausgabe Russlanddeutsche, 1999. – S. XII.